

RESUM BECA D'INVESTIGACIÓ LINGÜÍSTICA

SOBRE EL VALENCIÀ, 2004

«*LES ACTES CAPITULARS DE LA SEU DE SANTA MARIA DE XÀTIVA*
(s. XVIII). ESTUDI I EDICIÓ. "II"»

MARC GÀNDIA SILVESTRE

PRELIMINARS

El tema que ens hem proposat tractar en aquest estudi «*Les actes capitulars de la Seu de santa Maria de Xàtiva (s. XVIII). Estudi i Edició. "II"*» és el de la pervivència de la nostra llengua dins del llenguatge administratiu en l'organització eclesiàstica al segle XVIII. Concretament, en una de les comunitats eclesiàstiques més representatives de les terres valencianes.

El capítol fou una corporació formada per canonges com a consell del bisbe a les diferents catedrals. Aquest tenia al seu càrrec, amb l'auxili dels benifets, la celebració de l'ofici diví. Els capítols s'originaren al llarg del segle XI amb la dissolució de la vida en comú de les canòniques

catedralícies i atenent l'accentuació entre la separació de les menses episcopal i capitular. La mensa capitular era administrada per pabordes, i l'organització de les pabordies per mesos de l'any ajudà a fixar el nombre de membres de cada capítol. I era el capítol qui exercia la jurisdicció eclesiàstica en absència del bisbe i s'encarregava de la provisió dels beneficis i càrrecs diferents de les parròquies, a més de l'organització i gestió de tots els afers que els eren propis.¹

Les *Actes capitulars de la Seu de Xàtiva* són uns documents administrativoeclesiàstics formals on es mostren, amb una relació detallada, tots els actes realitzats i les determinacions preses al capítol general de la col·legiata de Santa Maria de Xàtiva. El capítol es reunia periòdicament per a tractar temes molt diversos. Dels acords i de les disposicions que s'hi discutien es redactava una acta per part el secretari, conegut amb el nom de racional de capítol. Les disposicions eren passades posteriorment als *Llibres d'actes, acords i determinacions capitulars*. Aquestes actes presenten majoritàriament la mateixa estructura, organització que podem dividir en tres apartats constituïts per la datació, l'encapçalament i les determinacions.

Els documents utilitzats en el present estudi són: *Llibre d'acords capitulars, 28 març 1708- 27 abril 1738, Xàtiva, AHCX, L. 72; Llibre d'acords capitulars, 2 maig 1735- 20 abril 1738, Xàtiva, AHCX, L. 73*. Concretament en la segona part de l'estudi hem transcrit un total de 638 entrades, corresponents a tots dos volums d'actes, que recullen les determinacions preses entre el 20 de gener de

¹ Modernament, els seus privilegis han esdevingut més honorífics que efectius i les seues funcions han quedat força restringides pel Codi del Dret Canònic de 1983.

1727 i el 24 de maig de 1741. A aquestes transcripcions realitzades en el període que recullen 14 anys, cal afegir-hi les 633 entrades -corresponents al primer llibre d'actes i que realitzàrem l'any passat- que abracen els períodes que van des del 28 de març de 1708 fins al 18 de gener de 1727, amb la qual cosa ens trobem amb 1271 entrades que abracen un total de 34 anys, que ben bé són una mostra representativa dels models que feien servir els nostres predecessors.

Però, en el present treball, no solament ens hem plantejat d'analitzar els models de llengua i usos lingüístics que realitzaren els racionals de capítol de la Seu de Xàtiva. Sinó que també, a partir de la transcripció i l'estudi lingüístic de les *Actes capitulars*, pretenem aproximar-nos als usos literaris i models de llengua que feien en aquest període tan menystingut de la nostra història -tant literària com lingüística. Això no obstant, resulta ben significatiu veure quina relació s'estableix entre la literatura i la memòria, veient -per tant- quins han estat els motius per què aquests racionals han volgut «deixar memòria en lo esdevenidor».

A més d'això, cal tenir en compte que aquest bast projecte pretén aprofundir -en futurs treballs- en l'aproximació al lèxic específic que hi empraven els racionals a través de les seues fórmules juridicoadministratives, el llenguatge intern, les construccions, les expressions i els hàbits lingüístics, la terminologia pròpia de les celebracions i actes religiosos, els oficis i càrrecs vinculats a l'organització eclesiàstica, i el vocabulari relacionat amb el món religiós; així com analitzar tots els aspectes relacionats amb la fonètica, el vocalisme àton i tònic, el consonantisme, la morfosintaxi: substantius, adjectius,

l'article —determinat i personal—, pronoms, demostratius, verbs..., veient quins eren els usos que en feien servir al llarg del segle XVIII, tenint ben present els models de períodes anteriors, per poder constatar quina ha estat la seua evolució fins als nostres dies, fent-ne un estudi comparatiu.

Cal tenir en compte, en última instància, que la parròquia col·legial de Santa Maria de Xàtiva mantingué una estricta fidelitat idiomàtica a la nostra llengua, en els seus registres administratius: tant actes capitulars com els llibres sacramentals. I que aquest canvi de llengua, que es donarà en les nostres actes no serà un fet casual, com es podria desprendre d'una primera lectura de l'acta on es realitza el canvi lingüístic:

*«En dicho dia, ante omnia determinaron -los señores que abajo se expresaran- en atención a que la lengua castellana es mas política e yntelijible; y que en diferentes cabildos de este reino -y con especialidad el metropolitano- alarga la determinaciones, en dicho idioma, lo practique así».*²

Tot i l'aparença «natural» que mostra aquesta determinació capitular, el canvi de perspectiva en l'ús de la llengua el veiem motivat per les contínues pressions i imposicions que realitzaven els diferents arquebisbes i l'alta jerarquia metropolitana; un fet que també es donarà en d'altres administracions eclesiàstiques de les terres valencianes.³ Unes imposicions que poden veure's clarament per part de l'arquebisbe Andrés Mayoral y Alonso de Mella (1738-1769), el qual ordenà en una de les seues visites

² *Llibre d'acords capitulars, 2 maig 1735- 20 abril 1738, Xàtiva, AHCX, L. 73, dia 24, maig, 1741, pp. 99v-100.*

³ Vegeu PITARCH, Vicent (1980): «La llengua de l'administració eclesiàstica (País Valencià, segles XVI-XVIII), *L'Espill*, núm. 6-7, València.

-juny/juliol 1745- que els ítems dels *Quinque Libri* es redactaren en llengua castellana:

«Visitó el ilustríssimo i reverendísimo señor don Andrés Mayoral, guarde nuestro señor, arzobispo de Valencia, del concejo de su magestat. Mandó que quando [...]

Item, que se tenga el mayor cuidado en la limpieza de este libro; i que, quando se huviesse de añadir, quitar, emmendar, poner entre renglones alguna dicción, o síllaba, se salve o condene. Poniendo al pie de la entrada el valga o no valga, según fuese necessario; para que esto no se dude de la legalidad de la partida. **Poniendo todos los íttems en lengua castellana».**⁴

Aquestes impositcions i manaments demostren com, després del canvi de llengua efectuat en les actes, a la col·legiata de Xàtiva es continua escrivint en la nostra llengua i s'emprarà gairebé fins a finals de la primera meitat del segle XVIII en els *Quinque libri*, perquè, tot i les diverses impositcions, els escrivans es resistiren a efectuar el canvi de la que havia estat la llengua d'ús tradicional: el català.

⁴ Juliol de 1745, *Quinque libri* (1730-1745): *Llibre de batejos*, vol. 8, Xàtiva, AHCX, p. 182v

I.- USOS LITERARIS I MODELS DE PROSA

Les *Actes capitulars de la Seu de Xàtiva* recullen tota una sèrie de determinacions acordades pel capítol de l'església de la col·legiata de Santa Maria de Xàtiva. Dins d'aquesta sèrie de determinacions capitulars preses en comunitat per deliberar i adoptar acords que tracten temes tan diversos i variats com: acords, concòrdies entre estaments, censals, estatuts, vendes, compres, constitucions de salaris, nomenaments i cessaments de càrrecs, rogatives, festivitats diverses, celebracions, naixements, casaments, morts, processons, resolucions sobre fets diversos..., sempre trobem la constant voluntat de deixar memòria. Uns records sobre uns fets i efemèrides que ens presenten la visió que tenien de la realitat quotidiana els religiosos de la Seu de Xàtiva, i que sobretot ens serveixen per veure d'una manera íntima quina forma tenien

d'entendre el món, a partir de l'impuls d'uns valors —els de la Contrareforma— dels quals eren els impulsors.

Usos literaris.-

Aquestes actes capitulars podem ubicar-les des d'un punt de vista literari dins del que s'anomena historiografia menor, junt amb d'altres produccions d'aquesta índole, atenent el caràcter i voluntat explícita de relatar-nos les efemèrides, les evocacions, els comentaris i records d'un temps. A més d'això, les determinacions ens mostren exemples que estan a cavall —en molts casos— entre els llibres de memòries, llibres de relacions i la «producció dietarística». Les actes capitulars, a l'igual de les relacions, ens presenten successos particulars, molts d'ells situats en un període de temps relativament breu, amb un caràcter que en molts casos, i depenent del tema, arribaran a ser monotemàtics.

D'altra banda, cal que considerem les actes, a l'igual dels llibres de memòries, com uns documents oficials manats redactar pel capítol de l'església per preservar les disposicions i els acords presos en les reunions. Però, a més a més, cal tenir present que foren escrits per preservar en la memòria col·lectiva tots aquells actes i fets memorables en què estiguera relacionada la Seu de Xàtiva. Una memòria que, d'una manera constant, es té ben present, perquè al llarg de les actes podem veure les contínues referències —com veurem més avall— de deixar-hi constància per escrit d'allò esdevingut, a més de fer-se palesa la utilitat d'aquests escrits, atenent la sovintejada consulta que es fa dels documents de l'arxiu. En molts casos la documentació servada podia esdevenir de profit i model per orientar en aquells fets en què les

decisions no es tenien del tot clares, i, a més, era d'interés veure quins acords s'havien adoptat amb anterioritat.

És interessant com aquests documents que abasten un període de temps tan extens i multiseular ens mostren una gran varietat de racionals de capítol. Aquesta diversitat deixarà empremtes del seu estil personal i de la seua visió de veure les coses. A més, cal tenir present que els llibres d'actes capitulars servats a la col·legiata de Xàtiva conformen una col·lecció que va des de finals del segle xv (1470) fins a més o menys la nostra actualitat (1948), tot i que el conjunt d'actes que se serven en la nostra llengua constitueixen un total de nou volums, que contenen al voltant de quatre-cents anys de determinacions i resolucions.⁵

Però el més important és que constitueixen una font impagable per analitzar no solament els usos literaris i lingüístics de la nostra llengua, sinó també per a apropar-nos a la història de la nostra societat i el seu temps a través dels racionals de capítol, uns hòmens que en bona mesura tenien la voluntat clara de deixar constància i memòria d'allò que s'anava esdevenint en el seu temps:

⁵ Aquests llibres són: *Llibre de determinacions capitulars antigues i inventaris de sagristia*, 25 maig 1470-14 setembre 1766, Xàtiva, AHCX, Llibre 66; *Actes capitulars 1570-1628*, Xàtiva, AHMX, Llibre núm. 1326; *Llibre de determinacions capitulars*, 1 juny 1594-2 desembre 1650, Xàtiva, AHCX, Llibre 67; *Llibre d'actes capitulars per a l'elecció d'oficis, celebrades anualment després de la festa d'Epifania i després de Pentecostes. Capitula acta post Epiphaniam et festum Pentecostes*, 8 gener 1629-7 gener 1784, Xàtiva, AHCX, Llibre 68; *Llibre d'acords i actes capitulars*, 2 maig 1651-20 abril 1672, Xàtiva, AHCX, Llibre 69; *Llibre d'acords i actes capitulars*, 6 maig 1672-2 maig 1692, Xàtiva, AHCX, Llibre 70; *Llibre d'acords i actes capitulars*, 20 maig 1692-8 desembre 1704, Xàtiva, AHCX, Llibre 71; *Llibre d'acords capitulars*, 28 març 1708-27 abril 1738, Xàtiva, AHCX, Llibre 72; *Llibre d'acords capitulars*, 2 maig 1735-20 abril 1748, Xàtiva, AHCX, Llibre 73.

«En fe de lo qual continuí la present causa per aver-ne memòria en lo esdevenidor»;⁶ «Tot lo qual se ha allargat en esta individuació per a haver-ne memòria en lo esdevenidor»;⁷ «Y per a què quede en memòria, e escrit y firmat de la mia pròpia mà».⁸

⁶ 12, maig, 1733: *Llibre d'acords capitulars*, 28 març 1708-27 abril 1738, Xàtiva, AHCX, Llibre 72, p. 299v.

⁷ 16, maig, 1733: *Ibidem*, p. 307.

⁸ 26, abril, 1740: *Llibre d'acords capitulars*, 2 maig 1735-20 abril 1748, Xàtiva, AHCX, Llibre 73, p. 87v.

Models de prosa.-

Entre la nombrosa quantitat d'actes que se serveixen en la col·legiata de Santa Maria de Xàtiva, és evident que ens trobem amb diferent informació que presenta qualitats i formes ben diferents. Aquest fet, entre d'altres coses, es deu a la major o menor importància que podien tenir les determinacions que s'havien d'adoptar en cada cas, a més de tenir present la mà de qui ens les reporta. Així ens podem trobar que els diferents racionals de capítol mostren estils heterogenis que es mouen i mesclen entre la prosa tradicional culta i la prosa didàctica popular. Uns models que variaran depenent, també en molts casos, de les parts que ocupen en l'estructura de les actes.

Dins d'aquests models literaris de prosa, cal tenir present que, en el canvi de models lingüístics que es produí entre la fi del segle xv i mitjans del segle xvi, molts dels trets medievals de la nostra llengua desapareixen o resten fossilitzats, de manera paral·lela al que s'esdevingué en d'altres llengües romàniques, adquirint així la fonètica, la morfologia i la sintaxi un aspecte modern, que l'acosten a la llengua culta actual.⁹

S'ha de remarcar que l'encapçalament de les nostres determinacions, que no deixen de ser uns textos administrativoeclesiàstics,¹⁰ presenta una prosa tradicional culta, on hi ha uns models lingüístics recargolats propis de l'administració de l'època moderna, amb un llenguatge solemne i elegant, amb períodes

⁹ Vegeu CAHNER, M.: *Epistolari del Renaixement*, València, 2 vol., 1977, pp. 25-26.

¹⁰ S'ha de dir que aquests textos administratius veuen directament dels models heretats de la prosa cancelleresca.

sintàctics llargs i unes fórmules llatinitzades.¹¹ A més, cal tenir en compte, que aquests encapçalaments de les actes presenten un formulisme repetitiu, propi i característic de les actes, que en veuen variada la forma en lleus elements i ocasions.

Però no solament en els encapçalaments capitulars ens trobem amb models de prosa tradicional culta, sinó aquests també apareixen a l'interior de les determinacions. És el cas d'aquells assumptes més extensos, i d'una major rellevància, on la mà del racional de capítol pot deixar anar els models literaris tradicionals i mostrar així una prosa més solemne i elegant, però amb una forta voluntat de plasmar amb claredat i precisió els fets exposats.

Dins d'aquests models de prosa tradicional culta és interessant remarcar els models epistolars que apareixen en les nostres actes. Cal destacar que aquestes lletres, atenent la seua finalitat i formalitat administrativa, presenten un model de llengua culta.¹² Aquestes cartes, en alguns casos, eren copiades dins de les determinacions perquè es tinguera constància d'allò que s'havia rebut o enviat. La major part d'aquestes lletres són de correspondència interna entre la mateixa església.

En altres avinenteses, aquestes lletres no apareixen transcrites en les determinacions, sinó que se'ns diu que una carta ha donat inici a una disposició, o fins i tot

¹¹ Recordem les dates: *Die primo, mensis marci, anno a nativitate domini MDLXVI*; junt amb el gran nombre de formulismes...

¹² Remarcar que aquesta documentació escrita, atenent al seu caràcter administratiu, se n'aparta dels models epistolars de prosa popular que trobem dins del període de l'edat moderna. Vegeu: CAHNER, M.: «Introducció», *Epistolari del Renaixement*, 2 vol., València, 1997, pp. 7-26; DURAN, E.: «Unes cartes amoroses del segle XVI», *L'espill*, núm. 15, Tardor, 1982, pp. 25-51; GUIBADO, M.: «Una dama catalana del segle XVI», *Cartes íntimes d'una dama catalana del segle XVI*, 1988, pp. 13-49..

ROMEU I FIGUERA, J.: «Quatre epístoles paròdiques procedents d'un plec solt valencià en prosa del segle XVI», *Homenaje a José M. Blecua*, Madrid, 1983, pp. 577-593.

se'ns indica en la mateixa resolució que una determinada epístola ha estat tramesa.

No obstant, a banda d'aquestes mostres de prosa tradicional culta, podem dir que la major part de les actes capitulars presenten un model de prosa didàctica popular on predomina una base de llengua tradicional, sense cultismes ni ornaments retòrics, amb l'aparició d'algun que altre castellanisme lèxic, a més d'expressions i fórmules llatines —pròpies del món religiós. Aquest model el trobem en la major part de les determinacions capitulars de la col·legiata de Santa Maria, on se solen resoldre els fets tractats d'una manera més senzilla, elemental i «simplista» i on predomina un llenguatge més directe i uns períodes sintàctics més breus.